

האבולוציה של החשיבה

מתקופת התנ"ך ועד לעת החדשה

ד"ר עפר גרוזברד

הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

תוכן

5	הקדמה
7	בראשית
139	שמות
147	ויקרא
154	במדבר
162	דברים
170	יהושע
178	שופטים
204	שמואל א
255	שמואל ב
299	מלכים א
330	מלכים ב
348	ישעיהו
351	ירמיהו
353	מיכה
355	זכריה
358	דברי הימים א
360	תהילים
363	איוב

האבולוציה של החשיבה
מתקופת התנ"ך ועד לעת החדשה

ד"ר עפר גרוזברד

The Evolution of Thinking
From Biblical to Modern Times

Dr. Ofer Grosbard

עריכת לשון: איילת בר טל

© כל הזכויות שמורות לד"ר עפר גרוזברד - 2021

אין להעתיק, לצלם, לסרוק, להקליט לפרסם או להפיץ ספר זה או חלקים ממנו, בשום צורה ואופן, אמצעי אלקטרוני כלשהו, אינטרנט או כל מדיה אחרת - ללא קבלת רשות בכתב מהמחבר.

ISBN: 978-9659282920

הקדמה

כשאנחנו קוראים את התנ"ך, רובנו נמצאים במצב נפשי שבו אנו מקבלים את קיומו של אלוהים כמוכּן מאליו. בלימודי התנ"ך, הן במסגרות דתיות והן בחילוניות, דנים בהתנהגותם של גיבורי התנ"ך, שופטים את מוסריותם ומבקרים אותם - אבל לא את אלוהים. כך מחברי התנ"ך לדורותיהם מוליכים אותנו שולל במשך אלפי שנים באמצעות האג'נדה הנסותרת שלהם - להביא אותנו להאמין בקיומו של אלוהים.

אבל אם נעז לקרוא שוב את הטקסט התנ"כי בראש פתוח נגלה שם דמות שנקראת אלוהים והיא עתירת תכונות שליליות - סדיזם, מניפולטיביות, נקמנות, נרקיסזם ועוד. מהיכן הגיעו תכונות שליליות אלה?

ההנחה המרכזית של הספר היא שלא אלוהים יצר את האדם, אלא האדם יצר את אלוהים. על כן, הוא השליך עליו את תכונותיו שלו. במילים אחרות, האדם יצר את אלוהים בצלמו. כעת נסללת הדרך להבין את עולמם של בני העת העתיקה ואת טבענו האנושי בכללותו. אפשר להתווכח אם האירועים המסופרים בתנ"ך אכן קרו באמת. אנשי דת ודאי יאשרו את קיומם ואילו ארכיאולוגים עשויים לכפור בהם ולטעון שאין שום ממצא היסטורי המאשש זאת. אבל אין מחלוקת שהיחסים בין הדמויות המופיעות בתנ"ך, התנהגויותיהן ואורח חייהן הם אותנטיים ונכונים לאותם ימים. אילו המציא הסופר התנ"כי דפוסים יחסים שלא היו קיימים, לא היה התנ"ך מתקבל בקרב בני התקופה ולא היה לרב-מכר עולמי במשך כל השנים. על יחסים

משלי	364
רות	375
שיר השירים	378
קוהלת	381
אסתר	387
נחמיה	396
אחרית דבר - השפה שנשכחה	397

בראשית

בריאת העולם - האם באמת יצירה כפי שחשבנו?

פרק א: א בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ. ב והארץ היתה תהו ובהו וחסך על-פני תהום ורוח אלהים מרחפת על-פני המים. ג ויאמר אלהים יהי אור ויהי-אור. ד וירא אלהים את-האור כי-טוב ויבדל אלהים בין האור ובין החשך. ה ויקרא אלהים לאור יום ולחשך קרא לילה ויהי-ערב ויהי-בקר יום אחד.

ו ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים. ז ויעש אלהים את-הרקיע ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע ויהי-כן. ח ויקרא אלהים לרקיע שמים ויהי-ערב ויהי-בקר יום שני.

ט ויאמר אלהים יקוו המים מתחת השמים אל-מקום אחד ותראה היבשה ויהי-כן. י ויקרא אלהים ליבשה ארץ ולמקוה המים קרא ימים וירא אלהים כי-טוב. יא ויאמר אלהים תדשא הארץ דשא עשב מזריע זרע עץ פרי עשה פרי למינו אשר זרעו-בו על-הארץ ויהי-כן. יב ותוצא הארץ דשא עשב מזריע זרע למינהו ועץ עשה-פרי אשר זרעו-בו למינהו וירא אלהים כי-טוב. יג ויהי-ערב ויהי-בקר יום שלישי.

יד ויאמר אלהים יהי מארת ברקיע השמים להבדיל בין היום ובין הלילה והיו לאתת ולמועדים ולימים ושנים. טו והיו למארת ברקיע השמים להאיר על-הארץ ויהי-כן. טז ויעש אלהים את-שני המארת הגדלים את-המאור הגדל לממשלת היום ואת-המאור הקטן לממשלת הלילה ואת הכוכבים. יז ויתן אתם אלהים ברקיע השמים להאיר על-הארץ. יח ולמשל ביום ובלילה ולהבדיל בין האור ובין החשך וירא אלהים כי-טוב. יט ויהי-ערב ויהי-בקר יום רביעי.

כ ויאמר אלהים ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף יעופף על-הארץ על-פני רקיע השמים. כא ויברא אלהים את-התנינם הגדלים ואת כל-נפש החיה

אלה בין בני התקופה מסתמך ספר זה. אלו קשרים אנושיים הפותחים לפנינו צוהר נפלא לאופן חשיבתם של בני העת העתיקה. הספר שזור השוואות בין אופנות החשיבה של העת העתיקה לזו של ימינו ועל כן הוא מעניק לנו הצצה נדירה להתפתחות התרבותית שעברנו כולנו ומאפשר להבין טוב יותר את בני החברה המסורתית החיים בינינו ושומרים במידה מסוימת על אופנות חשיבה זו.

הספר מאחד שתי דיסציפלינות. האחת, הפסיכולוגיה הקלינית, הבוחנת את התנהגותן ואת עולמן הרגשי של הדמויות המופיעות בתנ"ך. השנייה, חקר התרבויות, החוקרת את התרבויות המסורתיות של העבר ושל ההווה ואת הפערים ביניהן ובין התרבות המודרנית. הבחנה זו חשובה משום שהפסיכולוגיה הקלינית עוסקת על פי רוב בבני המערב - שם פותחה ואף יושמה. מחבר הספר הוא פסיכולוג קליני וחוקר תרבויות.

הספר פותח בהקדמה קצרה ומסיים באחרית דבר ארוכה יותר שכותרתה "השפה שנשכחה". הסיבה לכך היא שהספר מבקש ללמד "שפה תרבותית" ועל כן יש לקפוץ למים ולהתנסות בה לפני כל המשגה תיאורטית. כך לומד ילד שפה חדשה, תחילה התנסות מעשית ורק לאחר מכן תחביר ודקדוק. הקורא מוזמן אפוא להעז ולהתנסות ולחוות את "השפה" שבני העת העתיקה דיברו בה והתנהלו על פיה ממקור ראשון. מבט כולל יותר על השפה שנשכחה יינתן רק בסוף הספר, לאחר שהקורא יחוש אותה וצליליה יהיו מוכרים לו.

הִרְמֵשֶׁת אֲשֶׁר שָׂרְצוּ הַמַּיִם לְמִינֵהֶם וְאֵת כָּל-עוֹף כָּנָף לְמִינֵהוּ וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי-טוֹב. כִּב וַיִּבְרָךְ אֹתָם אֱלֹהִים לֵאמֹר פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת-הַמַּיִם בַּיַּמִּים וְהָעוֹף יִרְבַּ בְּאֶרֶץ. כג וַיְהִי-עֶרֶב וַיְהִי-בֹקֶר יוֹם חַמִּישִׁי.

כד וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ בְּהֵמָה וְרֶמֶשׂ וְחַיֵּיתוּ-אֶרֶץ לְמִינָהּ וַיְהִי-כֵן. כה וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת-חַיַּת הָאָרֶץ לְמִינָהּ וְאֵת-הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְאֵת כָּל-רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה לְמִינֵהוּ וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי-טוֹב. כו וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֵׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדְמוּתֵנוּ וַיְרִדוּ בְּדִגְתַּי הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל-הָאָרֶץ וּבְכָל-הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל-הָאָרֶץ. כז וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם. כח וַיִּבְרָךְ אֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת-הָאָרֶץ וְכַבְּשֶׁה וַיְרִדוּ בְּדִגְתַּי הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל-חַיֵּי הָרֶמֶשׂ עַל-הָאָרֶץ. כט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים הִנֵּה נֹתְתִי לְכֶם אֶת-כָּל-עֵשֶׂב זֶרַע זֶרַע אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי כָל-הָאָרֶץ וְאֵת-כָּל-הָעֵץ אֲשֶׁר-בוֹ פְּרִי-עֵץ זֶרַע זֶרַע לְכֶם יִהְיֶה לְאֹכְלָהּ. ל וְלָכָל-חַיַּת הָאָרֶץ וְלָכָל-עוֹף הַשָּׁמַיִם וְלָכָל רֹמֵשׂ עַל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-בוֹ נֶפֶשׁ חַיָּה אֶת-כָּל-יֶרֶק עֵשֶׂב לְאֹכְלָהּ וַיְהִי-כֵן. לא וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת-כָּל-אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד וַיְהִי-עֶרֶב וַיְהִי-בֹקֶר יוֹם הַשֵּׁשִׁי.

היוצר הגדול מתבונן סביבו, מניף את שרביטו כקוסם והעולם נוצר. כך חשים לא אחת ילדים בני שנתיים עד שש המתבוננים בעולם בסקרנות, מצווים עליו ציוויים בתקווה שיתגשמו - מאמינים לעיתים בכוחן של מילים, ביכולתן להתגשם. החוויה האומניפוטנטית היא אפילו מוקדמת יותר: התינוק מלא בעצמו ומאמין בכוחו משום שהוריו המטפלים בו במסירות מעניקים לו הרגשה שמה שהוא רוצה - לשבוע כשהוא רעב, להתחמם כשקר לו וכדומה - קורה. זוהי תמצית חוויית היצירה שיוצרים רבים שואפים אליה וההנאה המקופלת בה עצומה. ואולם אם נתבונן היטב כיצד אלוהים חווה את בריאת העולם נגלה שהוא לא ממש מתפעל ממעשיו. הוא אומר על פי רוב "כי טוב" ובמקרה אחד אפילו "טוב מאוד" אבל אין התפעלות אמיתית ותחושות אופוריה המלוות תהליך יצירה משמעותי. אלוהים גם אינו מהרהר,

אינו מתלבט ואינו מחפש פתרונות, מה שחיוני לכל תהליך יצירה גדול. הוא אינו מנסה ומתקן, אינו סובל או מתאכזב, אינו מתייאש ומתחיל מההתחלה. הוא יוצר בציווי במקום באינטרוספקציה. בריאת העולם קלה לו מאוד, בדומה לילד בן ארבע המצווה על העולם את רצונותיו. אכן, האדם של אותם ימים התקשה לדמיין תהליך יצירה אמיתי כפי שהוא מקובל היום שבו האדם מרשה לעצמו להיות מרוכז ושקוע בעצמו, מתעלם מסביבתו ומוציא מעצמו את המרב והמיטב בתהליך לא פשוט שיש בו עליות ומורדות.

באותם ימים האדם לא היה יכול להתפנות מהלחץ הקבוצתי ומהפחד מדמות הסמכות כדי להתמקד בעצמו, להתפעל מעצמו וליצור. כבר בסיפור הבריאה אלוהים מעודד את האדם "לרדות" במי שהוא יכול ו"לכבוש" היכן שהוא יכול ועוד מוסיף שברא את האדם בצלמו. אבל ברור לכל מי שאינו אדם מאמין שלא אלוהים ברא את האדם, אלא האדם ברא את אלוהים בצלמו ובדמותו - בדמות אותו אב קדמון הרודה במי שכפוף לו. אכן, האדם של אותם ימים התקשה לדמיין תהליך יצירה מודרני אמיתי. יהיה עליו להמתין עוד כמה אלפי שנים לעידן הנאורות שבו ייפרד מן הקבוצה ויהפוך לאינדיבידואל. ואז כל אחד יוכל להיות אלוהים. בעצם טוב מאלוהים, משום שהפעם האדם יוכל ליצור באמת עולם חדש אמיתי בשונה מהילד בן הארבע שרק מדמיין אותו.

אדם מודרני: יצרת עולם נפלא כל כך ואתה בכלל לא נראה מרוצה ולא מתפעל ממעשיך.
אלוהים: יש לי ביטחון ואני תמיד מרוצה מעצמי.

השבת - למי באמת דואג האב הקדמון?

פרק ב: א ויכלו השמים והארץ וכל-צבאם. ב ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה וישבת ביום השביעי מכל-מלאכתו אשר עשה. ג ויברך אלהים את-יום השביעי ויקדש אתו כי בו שבת מכל-מלאכתו אשר-ברא אלהים לעשות.

אלוהים שובת ביום השבת ומייד מברך ומקדש את שביתתו. כמו ילד קטן המרוצה ממעשיו. בקרוב יבקש מכולם לעשות כמוהו. אכן, ילדים אוהבים משחקי חיקוי. אלוהים אינו אומר: "תראו איזה רעיון מקורי יש לי - יום חופש אחד בכל שבועה ימים. פשוט רעיון גאוני. איך לא חשבו על זה לפני. הרי בני אדם באמת צריכים לנוח. הרי הם עובדים כמו חמורים ואם לא יהיה חוק שמעניק להם יום חופש - נניח כל שבועה ימים - הם לא ייקחו לעצמם יום חופש כזה". לא כך חושב אלוהים. כלומר, לא כך חשבו בני העת העתיקה. במקום לחשוב במונחים של יצירה והתפעלות הם חשבו במונחי קדושה וחיקוי. מעבר לכך, ככל שליט טוטליטרי אלוהים אינו עסוק בדאגה לבני האדם אלא לעצמו. בני אדם יחקו אותו לא משום שהם זקוקים ליום חופש בשבוע, אלא משום שכך נהג הוא, דמות הסמכות.

אדם מודרני: תגיד, אלוהים, זה לא מצחיק שאתה מברך את מה שאתה עצמך עשית? אצלנו אומרים "יהללך זר ולא פיך"
אלוהים: אני תמיד מברך את מה שאני עושה ואני רוצה שגם בני האדם יעשו כמוני.

סיפור גן עדן א - איך יוצרים תחושת קונספירציה?

פרק ב: ז וייצר יהוה אלהים את-האדם עפר מן-האדמה ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה. ח ויטע יהוה אלהים גן-בעדן מקדם וישם שם את-האדם אשר יצר. ט ויצמח יהוה אלהים מן-האדמה כל-עץ נחמד למראה וטוב למאכל ועץ החיים בתוך הגן ועץ הדעת טוב ורע. י ונהר יצא מעדן להשקות את-הגן ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים. יא שם האחד פישון הוא הסבב את כל-ארץ החוילה אשר-שם הזהב. יב וזהב הארץ ההוא טוב שם הבדלח ואבן השהם. יג ושם הנהר השני גיחון הוא הסובב את כל-ארץ כוש. יד ושם הנהר השלישי חדקל הוא ההלך קדמת אשור ונהר הרביעי הוא פרת. טו ויקח יהוה אלהים את-האדם וינחהו בגן-עדן לעבדה ולשמרה. טז ויצו יהוה אלהים על-האדם לאמר מכל עץ-הגן אכל תאכל. יז ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות. יח ויאמר יהוה אלהים לא-טוב היות האדם לבדו אעשה-לו עזר כנגדו. יט וייצר יהוה אלהים מן-האדמה כל-חית השדה ואת כל-עוף השמים ויבא אל-האדם לראות מה-יקרא-לו וכל אשר יקרא-לו האדם נפש חיה הוא שמו. כ ויקרא האדם שמות לכל-הבהמה ולעוף השמים ולכל חית השדה ולאדם לא-מצא עזר כנגדו. כא ויפל יהוה אלהים תרדמה על-האדם וישן ויקח אחת מצלעותיו ויסגר בשר תחתנה. כב ויבן יהוה אלהים את-הצלע אשר-לקח מן-האדם לאשה ויבאה אל-האדם. כג ויאמר האדם זאת הפעם עצם מעצמי ובשר מבשרי לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת. כד על-כן יעזב-איש את-אביו ואת-אמו ודבק באשתו והיו לבשר אחד. כה ויהיו שניהם גרומים האדם ואשתו ולא יתבששו.

אלוהים בונה לו גן יפה ומציב שם את האדם שיצר כדי שישמור על גנו. אבל בגן הוא נוטע שני עצים מגרים להפליא - עץ החיים שמי שאוכל ממנו חי לעולם (נראה בפסקה הבאה) ועץ הדעת שגורם למי שאוכל ממנו להיות חכם ולהבין דברים. מי לא ירצה לאכול מפריים של שני עצים אלה?! אבל אלוהים במשחקו הסדיסטי להפליא מצווה

אדם מודרני: אלוהים, למה נטעת את שני העצים בגן עדן? הרי ידעת שהפרי יגרה את אדם וחווה.
 אלוהים: מעצם השאלה אני רואה שאתה לא מבין משהו חשוב בחינוך ילדים. אתה לא מבין שצריך לגרות ילד כדי שילמד להתאפק? אחרת, איך ילמד?
 אדם מודרני: אדם וחווה, אתם לא רואים איזו מניפולציה אלוהים עושה לכם?
 אדם וחווה: אלוהים הוא טוב.

סיפור גן עדן ב - איך יוצרים חטא קדמון?

פרק ג: א והנחש היה ערום מכל חית השדה אשר עשה יהוה אלהים ויאמר אל-האשה אף כִּי-אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִכָּל עֵץ הַגֵּן. ב ותאמר האשה אל-הנחש מפרי עץ-הגן נאכל. ג ומפרי העץ אשר בתוך-הגן אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו פן-תמתנו. ד ויאמר הנחש אל-האשה לא-מות תמתנו. ה כי ידע אלהים כי ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם והייתם כאלהים ידעי טוב ורע. ו ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאנה-הוא לעינים ונחמד העץ להשכיל ותקח מפריו ותאכל ותתן גם-לאישה עמה ויאכל. ז ותפקחנה עיני שניהם וידעו כי עירמם הם ויתפרו עלה תאנה ויעשו להם חגרת. ח וישמעו את-קול יהוה אלהים מתהלך בגן לרוח היום ויתחבא האדם ואשתו מפני יהוה אלהים בתוך עץ הגן. ט ויקרא יהוה אלהים אל-האדם ויאמר לו איכה. י ויאמר את-קלך שמעתי בגן ואירא כי-עירם אנכי ואחבא. יא ויאמר מי הגיד לך כי עירם אתה המן-העץ אשר צויתך לבלתי אכל-ממנו אכלת. יב ויאמר האדם האשה אשר נתתה עמדי הוא נתנה-לי מן-העץ ואכל. יג ויאמר יהוה אלהים לאשה מה-זאת עשית ותאמר האשה הנחש השיאני ואכל. יד ויאמר יהוה אלהים אל-הנחש כי עשית זאת ארוור אתה מכל-הבהמה ומכל חית השדה על-גחנך תלך ועפר תאכל כל-ימי חיך. טו ואיכה אשית ביך ובין האשה ובין זרעך ובין זרעה הוא ישופך ראש

על האדם שלא לאכול מעץ הדעת, אחרת ימות. אם כן, למה הוא נטע אותו בגן?! האב הקדמון רצה שליטה מוחלטת בילדיו. הוא יצר להם קונפליקט שאין להם דרך ליישב אותו: הם רוצים להיות חכמים והעץ המפתה לפניהם אבל אם יאכלו ייענשו... יש כמובן עוד משחקים קטנים ומשפילים של האב הקדמון - הוא יוצר את האדם מעפר כמו שיוצרים פסל מחומר ואת האישה הוא יוצר מהגבר ובסוף הוא אומר להם שהם "בשר אחד". כאילו אין לכל אחד מהם "אני" עצמאי משלו. כך נראו החיים פעם ברבות מהחברות המסורתיות וגם במקצת החברות האלה היום. לאדם אין ערך של ממש וניתן לשחק בו. בחברות האלה מטרת ההורה היא לדאוג שהילד לא ימרוד בו ועל כן הוא גם משפיל אותו כדי שידע את מקומו. כך הם גם היחסים בין השליט לכפוף לו וברוח זאת יצר האדם של אותם ימים את אלוהיו. חברות מודרניות מבוססות על החשיבה ההפוכה - יש להעניק לילד חוויה של הצלחה כדי לפתח את חשיבתו העצמאית.

אין פלא שבחברות מסורתיות, הן של העבר והן של ההווה, פורחת תרבות הקונספירציה - כלומר האמונה שיד מכוונת שולטת בנו ללא ידיעתנו. למשל, האמונה של רבים בעולם הערבי שאסון 11 בספטמבר של קריסת מגדלי התאומים הוא פעולה שהאמריקאים עשו לעצמם כדי להאשים את העולם הערבי היא תיאוריית קונספירציה. לאדם וחווה בגן עדן כמו לרבים מאזרחיהן של מדינות טוטליטריות שאין בהן שקיפות שלטונית ישנה החוויה שיד נעלמה מושכת בחוטים והם חשים כמריונטות. לשקיפות רבה יותר מצד הסמכות, יהיה זה הורה או שליט, יצטרך האדם להמתין עוד כמה אלפי שנים עד להתפתחותה של החברה המודרנית בעת החדשה. בחברה זו ייעלמו מרבית תיאוריות הקונספירציה.

וְאֵתָהּ תִּשׁוּפְנוּ עֵקֶב. טז אֶל-הָאִשָּׁה אָמַר הַרְבֵּה אֲרֵבָה עֲצָבוֹנָךְ וְהִרְבֵּךְ בְּעֵצָב תִּלְדִּי בָנִים וְאֶל-אִישׁךָ תִּשׁוּקֶתְךָ וְהוּא יִמְשַׁל-בְּךָ. יז וְלָאָדָם אָמַר כִּי-שָׁמַעְתָּ לְקוֹל אִשְׁתְּךָ וְתֹאכַל מִן-הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵאמֹר לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ אֲרוּרָה הָאָדָמָה בְּעֵבוּרֶךָ בְּעֵצָבוֹן תֹּאכַלְנָה כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ. יח וְקוֹץ וְדַרְדַּר תִּצְמַיִח לָךְ וְאָכַלְתָּ אֶת-עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה. יט בְּזַעַת אִפְיֶךָ תֹאכַל לֶחֶם עַד שׁוֹבֶךָ אֶל-הָאָדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לִקְחָתָּ כִּי-עֲפָר אֶתָּה וְאֶל-עֲפָר תִּשׁוּב. כ וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁם אִשְׁתּוֹ חַוָּה כִּי הוּא הִיְתָה אִם כָּל-חַי. כא וַיַּעַשׂ יְהוָה אֱלֹהִים לָאָדָם וְלָאִשְׁתּוֹ כְּתַנּוֹת עוֹר וַיִּלְבָּשֵׂם. כב וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהִים הֵן הָאָדָם הִיָּה כְּאֶחָד מִמֶּנּוּ לְדַעַת טוֹב וָרָע וְעַתָּה פָּן-יִשְׁלַח יָדוֹ וְלָקַח גַּם מֵעֵץ הַחַיִּים וְאָכַל וְחַי לְעֹלָם. כג וַיִּשְׁלַחְהוּ יְהוָה אֱלֹהִים מִגֶּן-עֵדֶן לְעַבְדַּת אֶת-הָאָדָמָה אֲשֶׁר לָקַח מִשָּׁם. כד וַיִּגְרַשׂ אֶת-הָאָדָם וַיִּשְׁכַּן מִקְדָּם לְגֶן-עֵדֶן אֶת-הַפְּרִיִּים וְאֵת לֶהֱטֵה הַחֶרֶב הַמִּתְהַפֶּכֶת לְשֹׁמֵר אֶת-דֶּרֶךְ עֵץ הַחַיִּים.

קריאה זהירה וקפדנית בטקסט תגלה לנו את העולם המניפולטיבי הקיים בחברות מסורתיות שכן המערב המודרני כבר הספיק לשכוח: הנחש אומר לאישה את מה שהיא מתקשה להבין בעצמה - שאלוהים או האב הקדמון פשוט רוצה להשאיר את מי שכפוף לו קטן וטיפש ובעיקר נתון לשליטתו ועל כן הוא אוסר עליו לאכול מעץ הדעת. הנחש גם מוסיף ומגלה לאישה את סודו של אלוהים, שאינו מתכוון באמת להרוג את מי שיאכל מעץ הדעת פשוט משום שלאחר שהאדם יאכל מעץ הדעת הוא יהיה פיקח כאלוהים וחזק כמוהו. כך מבין פתאום ילד לאב שתלטן שהאב אינו כל כך חזק ומפחיד כפי שראה אותו בילדותו. כך נתינים של שלטון רודני מבינים פתאום שהשלטון תלוי בהם והם יוצאים לרחובות.

האיש והאישה אוכלים מעץ הדעת בעצתו של הנחש ואז הם מבינים שהם עירומים. הם כבר לא כמו בעלי החיים או כמו ילדים קטנים שאינם ערים לכך שהם עירומים. הם שומעים את קולו של אלוהים ומתחבאים.

האב הקדמון ממשיך במניפולציות שלו. הוא שואל את האדם "אייכה?" כאילו הוא אינו יודע איפה האדם מתחבא ובעיקר למה הוא מתחבא. אלוהים לעולם לא יגלה לאדם את מה שהוא יודע, הוא לא יאמר "ראיתי שאכלתם מעץ הדעת!" הוא מעדיף לשחק בטרפו. כך הוא מסב לאדם עוד פחד והשפלה ובעיקר הוא מביא אותו להפלייל את עצמו. האדם משיב שהתבייש משום שהוא עירום. אלוהים שואל אותו איך ידע שהוא עירום, ודאי משום שאכל מעץ הדעת.

בשעה שהאדם חש שהוא חלק מקבוצה - בהיעדר אינדיבידואליזציה - אין לו היכולת לקבל על עצמו אחריות ועל כן הוא מייד מאשים את אשתו וגם את אלוהים: "האישה אשר נתת עמדי היא נתנה לי מן העץ". אלוהים פונה אל האישה וגם היא אינה מסוגלת לקבל אחריות ומאשימה את הנחש. כעת האב הקדמון פונה אל הנחש ונותן לו את העונש הראשון ואולי הגדול ביותר. כך בחברות של ימים עברו האחראי הראשי היה מי שהסית ולא מי שעשה את המעשה - עמדה ששום בית משפט מודרני לא יקבל. יש בכך היגיון: כשאין לפרט חשיבה עצמאית ונפרדת כל הסתה היא מסוכנת. לכן המסית הוא האחראי הראשי. בחברות מודרניות הורים יגידו לילדיהם: "אם כולם יקפצו מהגג גם אתה תקפוץ?!" אבל בחברות מסורתיות אם כולם יקפצו מהגג סביר להניח שגם הפרט יחקה אותם ויקפוץ. במפגשים בין-תרבותיים רבים של בני החברה המודרנית עם בני החברה המסורתית דומה שבני החברה המודרנית אינם מבינים את תופעת היעדר האחריות האישית הרווחת בחברות מסורתיות רבות. הם סומכים על התחייבות אישית ואינם מבינים שמקור הסמכות הוא מחוץ לפרט - אצל המנהיג או הקבוצה - ולא בתוכו.

חלק מהעונש של האב הקדמון הוא יצירת סכסוך בין האישה לנחש. כך שליטתו על שניהם תגבר ("ואיכה אשית בינך ובין האישה").

לאחר כך האב הקדמון פונה אל האישה ושוב יוצר עימות בינה ובין הגבר שעתידי לשלוט בה לדבריו. לבסוף מגיע עונשו של הגבר. כל אחד מהשלושה מקבל עונש אכזרי במיוחד, עונש שיגרום לו לסבול כל חייו. אבל בעצם גם באותם ימים (לפני כמה אלפי שנים) הנחש הלך על גחוונו, לאישה היו כאבים עזים בשעת הלידה, האדם עבד קשה את האדמה וכולם מתו בסופו של דבר ושבו אל העפר. כך שבאותם ימים אם מישהו סבל הניחו שכנראה הגיע לו עונש. בימינו התפיסה הזאת שכיחה אצל ילדים ובחלק מהחברות המסורתיות. במילים אחרות, בני התקופה ההיא סברו שאם למשל האישה סובלת במהלך הלידה זה ודאי משום שהיא עשתה משהו שלא היתה צריכה לעשות וזהו עונשה. באופן דומה אותם אנשים מניחים שאם מישהו הוא נכה או שקרה לו אסון הוא ודאי עשה משהו שאינו כשורה. מובן שהתייחסות אכזרית כזאת לנפגע נותנת לו עונש כפול - אבל זהו טבע האדם, ההפך מאמפתיה. האם אין ברבים מאיתנו בני החברה המודרנית משהו מסממנים אלה, שהאדם חש שהכאבים והקשיים שלו או של האחר אינם אלא עונש על מעללים? כך למשל חברות מודרניות צריכות לעמול קשה כדי לעזור לאזרחים מן השורה לקבל אנשים בעלי מוגבלויות אל מול דחף - לא מודע בחלקו - של דחייה. עתה האב הקדמון מפחד שצאצאיו יאכלו גם מעץ החיים ויהיו כמוהו בני אלמוות, ועל כן הוא מגרש אותם מגן עדן.

אילו הגיע סיפור גן עדן לבית משפט מודרני סביר להניח שאדם וחווה היו יוצאים זכאים. עשו להם מניפולציה והוליכו אותם שולל. הכניסו אותם למצב בלתי אפשרי ועל כן לא היה ניתן לצפות מהם להתנהג אחרת. העונש הדרקוני שהושת עליהם ועל צאצאיהם לכל חייהם ודאי היה מבוטל. המעניין הוא שאדם וחווה אינם יודעים שהוליכו אותם שולל והם אינם באים בטענות לאלוהים. דורות רבים הם יאשימו את עצמם בחטא הקדמון.

אדם מודרני: חווה, למה את מאשימה את אדם? למה את לא לוקחת אחריות על מעשיך?

חווה: אחריות, על מה? הנחש אחראי. הוא הציע לי לאכול.

אדם מודרני: אלוהים, למה אתה מסכסך בין אדם לחווה ואומר לחווה

אחר כך האב הקדמון פונה אל האישה ושוב יוצר עימות בינה ובין הגבר שעתידי לשלוט בה לדבריו. לבסוף מגיע עונשו של הגבר. כל אחד מהשלושה מקבל עונש אכזרי במיוחד, עונש שיגרום לו לסבול כל חייו. אבל בעצם גם באותם ימים (לפני כמה אלפי שנים) הנחש הלך על גחוונו, לאישה היו כאבים עזים בשעת הלידה, האדם עבד קשה את האדמה וכולם מתו בסופו של דבר ושבו אל העפר. כך שבאותם ימים אם מישהו סבל הניחו שכנראה הגיע לו עונש. בימינו התפיסה הזאת שכיחה אצל ילדים ובחלק מהחברות המסורתיות. במילים אחרות, בני התקופה ההיא סברו שאם למשל האישה סובלת במהלך הלידה זה ודאי משום שהיא עשתה משהו שלא היתה צריכה לעשות וזהו עונשה. באופן דומה אותם אנשים מניחים שאם מישהו הוא נכה או שקרה לו אסון הוא ודאי עשה משהו שאינו כשורה. מובן שהתייחסות אכזרית כזאת לנפגע נותנת לו עונש כפול - אבל זהו טבע האדם, ההפך מאמפתיה. האם אין ברבים מאיתנו בני החברה המודרנית משהו מסממנים אלה, שהאדם חש שהכאבים והקשיים שלו או של האחר אינם אלא עונש על מעללים? כך למשל חברות מודרניות צריכות לעמול קשה כדי לעזור לאזרחים מן השורה לקבל אנשים בעלי מוגבלויות אל מול דחף - לא מודע בחלקו - של דחייה. עתה האב הקדמון מפחד שצאצאיו יאכלו גם מעץ החיים ויהיו

כמוהו בני אלמוות, ועל כן הוא מגרש אותם מגן עדן.

לעיתים קרובות ילד מוכה יתקשה להטיל את האחריות על אביו המכה, משום שכל אישיותו נבנתה סביב הפתולוגיה של האב ועל כן הוא מצדיק אותו. האלימות היא היחס היחיד שהוא מכיר ולכן לא יוכל לוותר עליה. מבחינת הילד, גרוע אלף מונים להישאר ללא כל התייחסות של האב. יתרה מזו, אם הוא ראוי למכות שהוא מקבל הרי שיש סדר והיגיון בעולם. הוא רק צריך להבין למה הוא ראוי

לאלוהים. "בורא עולם" אינו מתנצל על חוסר ההגינות שלו. תחת זאת הוא משחק בכאבו של קין. ראשית כרגיל הוא שואל אותו: "למה חרה לך ולמה נפלו פניך?" כאילו הוא לא יודע. לאחר מכן הוא מזהיר אותו שעליו לשאת את כאבו שאם לא כן זה לא ייגמר טוב. לאחר שקין רוצח את הבל אלוהים אינו בא ואומר לו את מה שידוע לו - שהוא הרוצח. הוא שואל אותו: "אי הבל אחיך?" קין משיב במשפט הידוע "השומר אחי אנוכי". עכשיו אלוהים יוכל להעניש אותו גם על הרצח וגם על השקר ואף להעניק לקין את ההרגשה שלא לאלוהים לא ניתן לשקר. ככלל, כשמישהו שואל אדם שאלה שאינה קלה רגשית ויודע את התשובה עליה אך מעמיד פנים שאינו יודע - הוא עשוי לעודד באופן זה את הנשאל לשקר ואז השואל יכול לתפוס אותו ולהעביר לו את התחושה שאותו לא ניתן לרמות משום שהוא יודע הכול. חוקרים משתמשים לעיתים בטכניקה כזאת. הם שואלים את הנחקר שאלות שהם יודעים את התשובה עליהן. בדרך זו לא רק יגלו אם הנחקר אומר להם את האמת, אלא אם ישקר, החוקר יעמת אותו עם השקר וייתן לו את ההרגשה שלו לא ניתן ולא כדאי לשקר. הורים, על פי רוב בחברות מסורתיות, עשויים להשתמש בטכניקה הזאת. למשל, ההורה ישאל את הילדה שחזרה מהגן אם היא אכלה בגן. הילדה תגיד שהיא אכלה והורה ישיב לה, "אז למה הגננת אמרה לי שלא אכלת?!" התוצאה היא כמובן הפוכה. הילד לומד להיות ערמומי לא פחות מהורה.

אין ספק שיצירת קשר שוויוני ולא מפלה של ההורה עם כל אחד מילדיו היא משימה לא קלה גם להורה המודרני, משום שכל ילד הוא שונה והקשר עם כל ילד הוא אחר. אבל אין דבר קל מלעורר קנאה הרסנית בין אחים, ועל פי רוב הם יפנו את הכעס איש אל אחיו ויתקשו לאחד כוחות ולהאשים את ההורה. לשם הכרה באחריות ההורה

שאדם ישלוט בה, ומסכסך גם בין שניהם לנחש ואומר שכל אחד מהם ינסה לפגוע בשני? לא יפה לסכסך.
אלוהים: זאת הדרך המושלמת למנוע מהם למרוד בי. אתה לא מבין!?

קין והבל - איך מסכסכים בין ילדים ומשחקים ברגשותיהם?

פרק ד: א והאדם ידע את-חנה אשתו ותהר ותלד את-קין ותאמר קניתי איש את-יהוה. ב ותסוף ללדת את-אחיו את-הבל ויהי-הבל רעה צאן וקין היה עבד אדמה. ג ויהי מקץ ימים ויבא קין מפרי האדמה מנחה ליהוה. ד והבל הביא גם-הוא מבכרות צאנו ומחלבהן וישע יהוה אל-הבל ואל-מנחתו. ה ואל-קין ואל-מנחתו לא שעה ויחר לקין מאד ויפלו פניו. ו ויאמר יהוה אל-קין למה חרה לך ולמה נפלו פניך. ז הלוא אם-תיטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח חטאת רבץ ואלוף תשוקתו ואתה תמשל-בו. ח ויאמר קין אל-הבל אחי ויהי בהיותם בשדה ויקם קין אל-הבל אחיו ויהרגהו. ט ויאמר יהוה אל-קין אי הבל אחיך ויאמר לא ידעתי השמר אחי אנכי. י ויאמר מה עשית קול דמי אחיך צעקים אלי מן-האדמה. יא ועתה ארור אתה מן-האדמה אשר פצתה את-פיה לקחת את-דמי אחיך מידך. יב כי תעבד את-האדמה לא-תסוף-תת-כחה לך נע ונד תהיה בארץ. יג ויאמר קין אל-יהוה גדול עוני מנשא. יד הן גרשת אתי היום מעל פני האדמה ומפניך אסתיר והייתי נע ונד בארץ והיה כל-מצאי יהרגני. טו ויאמר לו יהוה לכן כל-הרג קין שבעתים יקם וישם יהוה לקין אות לבלתי הכות-אתו כל-מצאו.

ההורה הוא אלוהים של התינוק והוא אמור לספק לו את כל מחסורו. כך כנראה חווה התינוק את ההורה ועל כן בבגרותו המצאנו לנו את האלוהים בחיפושנו אחר המשך להורה התומך של ילדותנו. אחרת קשה להבין את הכמיהה החזקה כל כך של מיליונים לאלוהים. אבל בסיפורנו "בורא עולם" בוחר לסכסך בין ילדיו ולקבל את המנחה של הבל ולא של קין. כך הוא שולט בהם, נגדו הם יתקשו להתאחד ולהתקומם. אין פלא שקין נפגע מאוד ומקנא בהבל על קרבתו

אדם מודרני: אלוהים, למה אתה שואל את קין איפה אחיו הבל? הרי אתה יודע היכן הוא!

אלוהים: אני פשוט רוצה לתפוס אותו בשקר כדי שידע שלי לא משקרים, שיפחד ויחשוב שאני יודע הכול.

אדם מודרני: קין, לא שמת לב שאלוהים עושה לך מניפולציה? הוא מתייחס בכוונה למנחת הבל ולא למנחתך. מה רצית מהבל? הוא לא אשם.

קין: בגללו אני מקנא.

המבול א - האם ייתכן שהורה ירצה לחסל את ילדיו?

פרק ו: ה' וַיֵּרָא יְהוָה כִּי רַבָּה רַעַת הָאָדָם בְּאָרֶץ וְכָל-יֶצֶר מַחְשַׁבַת לְבוֹ רַק רָע כָּל-הַיּוֹם. וַיִּנְחַם יְהוָה כִּי-עָשָׂה אֶת-הָאָדָם בְּאָרֶץ וַיִּתְעַצֵּב אֱלֹ-לְבוֹ. ז וַיֹּאמֶר יְהוָה אֲמַחֶה אֶת-הָאָדָם אֲשֶׁר-בְּרָאתִי מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה מֵעַד-בְּהֵמָה עַד-רֶמֶשׂ וְעַד-עוֹף הַשָּׁמַיִם כִּי נַחַמְתִּי כִּי עָשִׂיתֶם. ח וְנַח מֵצָא חַן בְּעֵינַי יְהוָה.

יג וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְנַח קֶץ כָּל-בֶּשֶׂר בָּא לְפָנַי כִּי-מָלְאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנֵיהֶם וְהִנְנִי מְשַׁחִיתֶם אֶת-הָאָרֶץ. יד עֲשֵׂה לָךְ תְּבַת עֲצֵי-גֹפֶר קִנִּים תַּעֲשֶׂה אֶת-הַתְּבֵה וְכִפַּרְתָּ אֹתָהּ מִבַּיִת וּמִחוּץ בְּכֹפֶר. יז וְאָנֹכִי הִנְנִי מְבִיא אֶת-הַמַּבּוּל מִיָּם עַל-הָאָרֶץ לְשַׁחַת כָּל-בֶּשֶׂר אֲשֶׁר-בּוֹ רוּחַ חַיִּים מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם כָּל אֲשֶׁר-בְּאָרֶץ יִגָּע. יח וְהִקְמַתִּי אֶת-בְּרִיתִי אִתְּךָ וּבֵאתָ אֶל-הַתְּבֵה אִתָּהּ וּבְנֶיךָ וְאִשְׁתְּךָ וְנָשֵׁי-בְנֶיךָ אִתְּךָ. יט וּמִכָּל-הַחַי מִכָּל-בֶּשֶׂר שְׁנַיִם מִכָּל תְּבִיאָה אֶל-הַתְּבֵה לְהַחִית אִתְּךָ זָכָר וּנְקֵבָה יְהִי.

פרק ז: כא וַיִּגְעוּ כָּל-בֶּשֶׂר הָרָמֵשׂ עַל-הָאָרֶץ בְּעוֹף וּבְבֵהֵמָה וּבְחַיָּה וּבְכָל-הַשָּׂרָץ הַשָּׂרָץ עַל-הָאָרֶץ וְכָל הָאָדָם. כב כָּל אֲשֶׁר נְשַׁמַּת-רוּחַ חַיִּים בְּאִפּוֹ מִכָּל אֲשֶׁר בְּחַרְבָּהּ מֵתוּ. כג וַיִּמַּח אֶת-כָּל-הַיְקוּם אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי הָאֲדָמָה מֵאָדָם עַד-בְּהֵמָה עַד-רֶמֶשׂ וְעַד-עוֹף הַשָּׁמַיִם וַיִּמְחוּ מִן-הָאָרֶץ וַיִּשְׁאַר אַךְ-נֹחַ וְאִשְׁתּוֹ אֹתוֹ בַּתְּבֵה. כד וַיִּגְבְּרוּ הַמַּיִם עַל-הָאָרֶץ חֲמָשִׁים וּמֵאֵת יוֹם.

הילד זקוק ליכולת גבוהה של נפרדות המאפשרת לו להתבונן בהורה בריחוק ובעצמאות. אם ההורה המודרני, הטוב במידה מספיקה, יבחן את עצמו הוא יגלה שלא פעם, מבלי משים, הוא משווה בין הילדים ומעודד בכך תחרות אם לא יריבות. המפתח אינו לחפש שוויון - שכל ילד יקבל כאחיו או כאחותו, אלא ליצור קשר אופטימלי שונה עם כל ילד, משום שלכל ילד יש צרכים שונים וכל קשר הוא ייחודי ועומד בפני עצמו. ההורה המודרני הטוב דיו פועל אפוא בדרך הפוכה לאלוהים.

תעלולי האב הקדמון עדיין אינם מסתיימים. הוא מעניש את קין בעונש קשה ביותר לעובד אדמה - מעתה ואילך הוא יהיה נע ונד. קין מבקש את עזרתו של אלוהים ואומר שבאין מקום של קבע אנשים שיפגשו בו יהרגו אותו. אזי אלוהים אומר שמי שיהרוג את קין יקבל עונש גדול שבעתיים מעונשו של קין ועוד מוסיף לו סימן היכר כדי שיזהו אותו ולא יהרגו אותו. משחק "מעניין" בבני אדם.

מה היה קורה אילו בא אלוהים לקין ואמר לו שהוא יודע שהוא רצח? הרי מיד היה משמש לקין דוגמה ומבהיר לו שעליו לומר את האמת ולהודות במה שעשה. אבל קין כנראה מחקה את אלוהים ומשקר כמוהו. בבית משפט מודרני פושע שמודה, מביע צער וחרטה ומקבל אחריות למעשיו זוכה להקלה מסוימת בעונש. הסיכוי שהוא יחזור לסורו קטן ככל שהוא באמת מתחרט ומביע צער. אבל בעולם שבו דמות הסמכות משקרת או מתחכמת ובכלל אינה דורשת קבלת אחריות והבעת צער קשה להיות אופטימיים ולהאמין שמעשים כאלה לא יישנו. אכן, גיבורי התנ"ך על פי רוב אינם מקבלים אחריות על מעשיהם. הם מודים במה שעשו רק לאחר שנתפסו או נענשו. מחשבות עצמאיות של אדם שאינן נובעות מאיום חיצוני שיתכן שלא נהג כשורה, אינן שכיחות, אם בכלל, והאנושות תצטרך להמתין לרגשי אשמה אלה עוד כמה אלפי שנים.